Kranjec, a hkrati pol Štajerca

Janez Vajkard Valvasor in sosede Kranjske (1): Štajerska

Ime kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) je neločljivo povezano s Kranjsko. V veliki meri se zavoljo njegove *Slave vojvodine Kranjske* (1689) sploh še ohranja živo ime te danes skoraj pozabljene, nekoč pa osrednje in najpomembnejše slovenske zgodovinske dežele, katere prestolnica je bila Ljubljana. Valvasor se zdi tako zelo kranjski, da ostaja v senci njegove domače dežele domoznanski in zgodovinopisni prispevek, ki ga je dal sosednjim prostorom, posebej Koroški in delom današnje Republike Hrvaške.

ZEMLJEVID SLOVENSKEGA PROSTORA V 17. STOLETJU (SLOVENSKI ZGODOVINSKI ATLAS, LJUBLJANA, 2011, STR. 112)

Kateri prostori so bili v Valvasorjevem času kranjska soseščina?

Ko govorimo o vojvodini Kranjski, jo pogosto podzavestno vidimo v mejah, kakršne je ta najbolj slovenska dežela imela v stoletju pred razpadom habsburške monarhije (1918), dejansko pa je od poznega srednjega veka vse do začetka 19. stoletja segala na jugozahodu precej dlje. Tako je imela Kranjska Valvasorjevega 17. stoletja večjo eksklavo na Krasu s prav kratkim dostopom do Tržaškega zaliva pri Devinu, danes v Italiji, ter severovzhodni del današnje hrvaške Istre s središčem v Pazinu in obalo ob Kvarnerskem zalivu vse do vrat Reke. Z Valvasorjevega zornega kota in v očeh sodobnikov ti kraji niso bili nič manj kranjski. Ob povedanem jih enako kot takratnega kranjskega Krasa ne bomo šteli za kranjsko soseščino in se ne bomo ustavljali ob Valvasorjevih stikih s temi območji, tedaj deli njegove domače dežele. Zanimale nas bodo politične enote – dežele, glavarstva in druga ozemlja, na katera je Kranjska v 17. stoletju mejila.

Kaj ga je osebno vezalo na Štajersko?

Pregled Valvasorjevih stikov in odnosov s sosednjimi deželami bomo začeli pri Štajerski. Štajerska je brez dvoma prva od sosed Kranjske, na katere tla je stopil, in sicer že v otroških letih, saj je bilo od domačega gradu Medija pri Zagorju do štajerske deželne meje na Trojanah le nekaj ovinkov, Valvasorjeva rodbina pa je imela tesne stike z baroni Schrattenbachi, graščaki na bližnjem gradu Ojstrica. Na tem gradu se je s pl. Dornbergovo prvič ženil polihistorjev oče Jernej, v Valvasorjevih otroških letih je tu z mladenko iz širše Schrattenbachove rodbine prvič stopil pred oltar starejši polbrat Karel Valvasor, malo zatem pa je na Ojstrici kot zakupnik ojstrškega gospostva našel svojo neplemiško nevesto brat Janez Ditrih. Ker je bila ta navadna grajska ključarka, si ne ona ne njuni otroci niso zaslužili biti navedeni na rodovnem deblu Valvasorjev v IX. knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, za brata pa je polihistor premišljeno zapisal, da se je iz dežele izselil, čeprav se je z družino ustalil na posesti blizu Ojstrice. Poleg tega je imel polihistor na slovenskem Štajerskem še dva sorojenca, v Žalcu mlajšega brata Volfganga Jerneja, ki je umrl kot tamkajšnji župnik, in v Gornjem Gradu sestro Marijo Izabelo Klančnik, prav tako omoženo neprimerno svojemu plemiškemu stanu. Ne nazadnje je bil Valvasor sam pol Štajerca, saj sta iz slovenskega dela dežele izvirali obe njegovi babici, Neža pl. Scheyer iz Širja nad Zidanim Mostom in Doroteja pl. Leyserjeva z Valdeka v Mislinjski dolini.

Iz Valvasorjeve mladosti je znano njegovo zadrževanje na slovenskem Štajerskem med turško vojno 1663/64, česar sam sicer ne omenja. Govori le o svoji udeležbi v tej vojni v skupini dvanajstih kranjskih prostovoljcev, o pogumu in srčnosti dveh svojih poveljnikov in kako se je tedaj nekoliko seznanil s Slavonsko vojno krajino. Po dokumentih kranjskega deželnostanovskega arhiva se je Testa-Piccolominijev polk, v katerem je Valvasor po lastnih besedah služil, v času, ko ni bilo večjih vojaških operacij, zadrževal predvsem ob štajersko-ogrski meji. Takrat 23-letni mladenič se je morda prav na poti domov na Kranjsko ustavil pri Janezu Erazmu grofu Tattenbachu v Konjicah, o čemer govori v opisu hoje po vodi, ki naj bi se je tam naučil od nekega Holandca. Polihistor torej v *Slavi* ni zamolčal svojega znanstva s Tattenbachom, čeprav je bil mož eden od štirih glavnih protagonistov iz zrinsko-frankopanske protihabsburške zarote. Slednjo je Valvasor natančno opisal v XII. knjigi *Slave*, kjer je usmrtitev zarotnikov leta 1671 označil kot »upravičeno obsodbo« in med drugim objavil celotno besedilo Tattenbachove prisege vodji zarote grofu Petru Zrinskemu, bratu že pokojnega grofa Nikole, pod katerim je služil v vojni.

VALVASOR SE JE V SVOJIH DELIH ZELO MALO POSVEČAL ŠTAJERSKI. V SLAVI VOJVODINE KRANJSKE JE ŠE NAJVEČ PROSTORA NAMENIL CELJU, CELJSKIM GROFOM IN SPODNJI SAVINJSKI DOLINI.

Poleg obiska pri Tattenbachu Valvasor v *Slavi* samo še na enem mestu pove, da se je kdaj mudil na Štajerskem, gre pa za izčrpen opis vojnega dogajanja. Leta 1683, med turškim oblerganjem Dunaja, so ga kranjski deželni stanovi kot stotnika pešcev Spodnje ali Dolenjske četrti poslali na trimesečni vojni pohod v obrambo Štajerske, kamor je vodil 400 kranjskih pešcev. Med potjo se je sporekel z vojnim podkomisarjem štajerskih deželnih stanov in na žalitve menda odgovoril z besedo in dejanjem. V XV. knjigi *Slave* natanko popisuje, kako je s sto možmi obranil izpraznjeni Fürstenfeld, ki so ga oblegali ogrski uporniki, šel nato s hrvaškimi enotami večkrat nad sovražnika, konec sovražnosti pa dočakal v Hartbergu. Zdi se, da je bil pri opisu svoje vloge vendarle nekoliko neskromen. V Fürstenfeldu naj bi denimo ukazal streljati na upornike s topom, čeprav vemo, da je bil samo poveljnik kranjskih pešcev.

Koliko se je ukvarjal s Štajersko?

Sicer pa se je Valvasor v svojih delih zelo malo posvečal Štajerski. V *Slavi* je še največ prostora namenil Celju, grofom Celjskim in Spodnji Savinjski dolini, kar je razumljivo glede na vlogo Celjskih in bližino teh krajev s Kranjsko. Nasprotno ni nobenega namiga, da bi kdaj razmišljal o kakšnem topografskem albumu za Štajersko ali o čem podobnem. Za razliko od Kranjske in Koroške bi bila veliko večja Štajerska preprosto prevelik zalogaj, ki bi mu bil zelo težko kos. Poleg tega se je izdelave topografije Štajerske – bakroreznih upodobitev gradov, mest in samostanov – lotil Valvasorjev sodobnik duhovnik Georg Matthäus Vischer. Za življenja mu je sicer uspelo izdati samo zemljevid Štajerske z letnico 1678, ki ga je v baker vrezal Bavarec Andreas Trost (1652–1708), od omenjenega leta Valvasorjev najpomembnejši bakrorezec v grafični delavnici na Bogenšperku. Valvasor je bil prek Trosta zelo dobro seznanjen s Vischerjevim nedokončanim delom in z njegovimi razhajanji s Trostom, ki sta jih moža razčiščevala po sodni poti. Samo ugibamo lahko, ali je bil kranjski polihistor kakor koli vpleten v Trostov odhod od Vischerja in ali ni mladega Trosta temu morda celo prevzel mimo pogodbenih obveznosti. Nesporno je Trost pozneje, ko ni bil več v Valvasorjevi službi, izdelal dodatne bakroreze za Vischerjevo *Topografijo Štajerske*, njenih dveh izdaj v začetku 18. stoletja pa nista doživela ne Vischer ne Valvasor. Bakrorezec Andreas (Andrej) Trost je torej dajal ton in prepoznavno obliko trem deželnim topografijam – Vischerjevi topografiji Štajerske in Valvasorjevima topografijama Kranjske in Koroške. Trost, čigar življenjska pot se je iztekla v Gradcu, je obenem tista osebnost, ki polihistorja tesneje kot kdor koli drug povezuje s štajerskim prostorom.

BORIS GOLEC